

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-55>

УДК 316.77:159.923.2

Михальська С.А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

АНАЛІЗ ВИТОКІВ КОМУНІКАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз витоків комунікативності особистості в наукових дослідженнях. У сучасних психічних дослідженнях комунікативний зріз представлено різнопланово від зоокомунікативних феноменів аж до духовної творчості й особливостей прояву любові між людьми, а логіко-генетичний ланцюжок розгортання людської комунікації, добре представлений у віковій психології, прослідковано від «комплексу поживлення» й ефектів аж до понять про «агресивну мотивацію» та її експресивні засоби, що характеризують дітей, і дорослих. Висвітлено комунікативність як каталізатор важливих психологічних новоутворень, що, починаючись як окремі соціально адекватні, рішення, розвиваються у «функціональні органи». Визначено, що суспільна форма існування «Я» вимагає прямої та зворотної комунікації, так кожному індивіду необхідно докласти власні цілеспрямовані зусилля для перетворення оточуючих у органи здійснення його природно необхідних функцій.

Ключові слова: комунікація, особистість, взаємодія, соціалізація, діяльність, буття.

Mykhalska Svitlana

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

THE ORIGINS OF HUMAN COMMUNICATION IN SCIENTIFIC RESEARCHES

Summary. The article presents a theoretical analysis of the origins of human communication in scientific researches. In modern psychological studies, the communicative slice is represented in various ways: from zoom-communicative phenomena down to spiritual creativity and peculiarities of love manifestation between people. The logical-genetic chain of human communication unfolding is well represented in age psychology, where it is traced from the "reactivation complex" and effects to the concepts of "aggressive motivation" and its expressive means, which characterize children and adults. The communicativeness, as a catalyst for important psychological neoplasm, which begins as separate socially adequate solution, then develops into "functional organs" is highlighted. It is determined, that the social form of "I" existence requires direct and feedback communication, so each individual needs to make his or her own purposeful efforts for transformation of the surrounding into the bodies of performing his naturally necessary functions. This is especially evident at an early age when the infant tries various means of communication to make the necessary contacts for him, not only crying, "humming", but also other gestures, including "reactivation complex", smile and other borrowings, which he or she acquired in communication with the closest adults. Such spontaneous learning happens quickly enough, and the learned actions can be modified and accompany a person throughout adulthood. They become a certain beginning of communicative attitude towards the people, which reflects the specific features of people's social style of life. The analysis of psychological researches on the problem of communication proves that human relationships are not limited by the exchanging of activities and their products as well as the communicative nature of people is not reduced to the process of communication. It is established, that communication is not limited by verbal means of its identification. It has been found, that the origins of personal existence are directed to communicative way of human functioning, oriented to the needs to be in the society with its organization. It is substantiated, that communicative activity, like any human activity, is carried out in the unity of the physiological, mental and social levels.

Keywords: communication, personality, interaction, socialization, activity, being.

Постановка проблеми. Комунікативна діяльність, як і будь-яка людська діяльність, здійснюється у єдності фізіологічного, психічного і соціального рівнів. Її не можна зводити до одного з них, а ізолюваний розгляд будь-якого із цих рівнів не призведе до повного розуміння комунікації. Сьогодні слово «діяльність» використовується у багатьох науках, через що можуть виникнути термінологічні труднощі. Комунікативну діяльність треба розуміти в кінцевому результаті як сукупність соціально-історичних детермінованих людських дій, що включають виникнення і сприймання висловлювань, які є результатом і вираженням процесів, що відбуваються у свідомості і для реалізації яких необхідна система фізіологічних процесів. Таким чином, комунікативна діяльність є комплексним поняттям, вона складається з різних компонентів і через ці компоненти пов'язана з різними рівнями розгляду.

Заслугою психологів є те, що вони при поясненні соціальної детермінації психічних процесів показали значення комунікативної діяльності і довели її нерозривний зв'язок із розумовою діяльністю. Проте було б невірно поняття комунікативна діяльність підпорядкувати тій абстрактній точці зору, яка веде до розмежування предметно-практичної та розумової діяльності. Це розмежування має значення для з'ясування вторинності розумової діяльності. Тому неприємливо протиставляти цим двом основним категоріям комунікативну діяльність, а також неможливо її просто включати в одну з цих двох категорій. Комунікативна діяльність завжди є тільки одним із компонентів у сукупності різних видів діяльності. Отже, комунікативна діяльність пов'язана із мотивами і цілями тієї діяльності, яка в конкретному випадку є причиною виникнення комунікації. Іншими словами, комунікативна діяльність займає певне місце у сукупності різних видів діяльності.

Дієва участь особистості у різномірних ситуаціях взаємодії з іншими «Я», як і звуження її, тим більше, втрата з тих або інших причин можливості визначати себе серед інших людей, уявляється у цьому вимірі особистості як ключова для неї подія індивідуальної долі. Все це вимагає нового звернення до проблеми комунікативності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед інших істот людський спосіб життя, за складністю якого немає рівної людині істоти. Це один із найважливіших аспектів її видоспецифічності. Якщо пригадати, що людське дитинча перетворюється із безпорадної особини на самостійну людину, що здатна прагнути цінностей культури, творити в галузі символічної віртуальності, то онтогенетичні процеси соціалізації виглядають як доленосної ваги трансформації, а комунікативність – як їх психологічна умова. Вона є каталізатором важливих психологічних новотворень, що, починаючись як окремі соціально адекватні, рішення, розвиваються у «функціональні органи» (О. Леонт'єв, О. Лурія та ін.), які керують поведінкою індивіда у різноманітних соціальних ситуаціях й не рідко у «автоматичному режимі», доповнюючи такими стереотипами вирішення актуальних задач. Оволодіння засобами, що забезпечують людський спосіб життя та поведінку є тільки енергетичною базою такого ставлення до світу і себе. Проте, «спеціалізація» генотипу та фенотипу, як свідчить досвід багатьох випадків депривації, особливо у ранньому віці, допомагає набутти саме людського типу поведінки завдяки суспільним умовам, взаємодії з іншими людьми: щоб стати і бути людиною їй потрібні інші люди. Більше того, відсутність або дефіцит соціалізуючого впливу, де оточуючі слугують якщо не вчителями, інструкторами, то хоча б наочними моделями людського подолання якихось перешкод, призводить до втрати перспективи розвиватись як особистість [15].

Фундаментальний висновок психологічної науки полягає у визначенні, що саме зв'язки з іншими суб'єктами допомагають особі психологічно виокремити своє «Я» серед решти чинників і обставин, особливостей інших дійових осіб та ситуацій [14, с. 347].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних дослідженнях комунікативний зріз психічного представлено різнопланово: від зоокомунікативних феноменів, зафіксованих у відповідних моделях-термінах (імпринтинг, назви поз та ритуалів, іншої зоосемантики) аж до духовної творчості й особливостей прояву любові між людьми (К. Ізард, Е. Фромм та ін.). А логіко-генетичний ланцюжок розгортання людської комунікації, добре представлений у віковій психології, прослідковано від «комплексу поживлення» (М. Лісіна та ін.) й ефектів Д. Віннікотта («достатньо хороша мати» та ін.) аж до поняття про «агресивну мотивацію» та її експресивні засоби, що характеризують дітей і дорослих (Ф. Зімбард, К. Ізард, Г. Мілгрем та ін.).

Та результати аналізу за означеною проблемою засвідчують необхідність осмислити місце комунікативності особистості у контексті відносин між людьми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне вивчення витоків комунікативності особистості в наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. В. Мясіщев [9] взаємодію пов'язує з перебігом прояву комунікативних якостей конкретної особистості. І хоча автор не конкретизує програму, засоби й процедури такого вивчення особистості, він ієрархічно розташовує цілі таких досліджень, однією з яких виступає типізація стильових ознак або комунікативної матриці значень (дія, слово, афективні прояви та ін.), що характеризують звичні для певних (типових) особистостей способи поведінки з іншими людьми.

Це ті психологічні відношення людини, у яких узгоджено ієрархізуються ті властивості, що роблять людину придатною, за С. Рубінштейном, до історично визначених форм суспільно корисної діяльності [13, с. 120]. У розвиненому стані вони є цілісною системою індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система витікає із всієї історії розвитку людини, вона містить її особистісний досвід та внутрішньо визначає її дії та переживання [9].

Погляди В. Мясіщева таким чином кореспондується із відомою класифікацією особистостей О. Лазурського (екзо- та ендогенно орієнтовані) та у пропедевтичному стилі передбачає єдність із концепцією «внутрішніх умов, що опосередковують зовнішні впливи» (Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, К. Роджерс та ін.), ставлячи, до того ж, питання про комунікативність буття особистості як суб'єкта взаємодії із собі подібними та обставинами соціально-психологічних ситуацій.

Якщо наукова психологія підняла питання про залежність особистості від мікро – та макросередовища тільки у ХХ столітті, то для грецьких філософів воно було широко обговорюваним, у тому числі й з практичних міркувань. Відомої гостроти воно набуло в діалогах Платона («Держава», «Закон») та протилежних світоглядних розмірковуваннях Арістотеля («Політика» та ін.).

В XVIII та XIX століттях суспільна думка прийшла до необхідності найретельнішим чином поставитись до людської взаємодії, відносин, які в ній формуються, осягти чинники людських взаємин. Дослідники, зокрема, починають розуміти їх як потребу, що постає «все більш тривожною та суттєво важливою проблемою соціального життя й культури протягом двох останніх століть» [4, с. 19]. Їй присвячено чимало оригінальних трактатів різної методологічної орієнтації та культурно-історичних епох [12].

Б.Ф. Поршневым [10] було розкрито (зокрема, у філогенетичному плані) палеопсихологічне походження людської комунікативності. Йому вдалося послідовно простежити комунікативні витoki людської психіки, їх обумовленість соціальними детермінантами буття, закономерностями процесу соціалізації. Якщо постає необхідність з'ясувати критерії й означити етапи звернення психологічної думки до згадуваної взаємозалежності людей протягом історії, то значущим, принаймні за частотністю, виявляється культивування діалогу, що був і залишається комунікативним принципом побудови інтер- та інтрасоціальних відносин й, відповідно є психологічним механізмом дії індивідуальної свідомості [4; 6; 15].

Розкриваючи специфіку комунікації серед інших аспектів взаємодії, слідом за А. Брудним, треба підкреслити у комунікації її потребу походження. Як показала проведена історико-психологічна реконструкція, комунікація не обмежується лише вербальними засобами її опредмечення. Слідом за екзистенціалістами, що піднімають питання «як можлива комунікація?», дослідники звертають увагу на те, що «у житті нерідко виникають ситуації, коли навіть незначна можливість досягти взаєморозуміння штовхає індивіда до крайнього ступеня самовираза» [11, с. 173], такого, наприклад, як згадані «повчання», проповіді, опис власного досвіду (М. Монтень) тощо.

Аналіз витоків комунікативності людської натури, наближає до розуміння появи специфічної функції людини стати та бути особистістю. Виток особистісного буття спрямовують на певний, а саме – комунікативний, спосіб людського функціонування, орієнтований на потреби бути у суспільстві з його організацією. Індивідуалізація такого загального способу полягає, зокрема у тому, що людина охоплює свідомістю не менше, ніж два напрямки, в яких має діяти: «Світ» та «Я». За допомогою «Я» – сукупності систем психічних функцій й індивідуальних здатностей, особистість інтегрована у світ, який таким чином є її об'єктом, що, спонукаючи психічне життя, «наповнює» особистість переживаннями своїх стосунків із змістом його об'єктивних сил, соціальних закономірностей.

У запропонованій комунікативній парадигмі поява специфічного (видоспецифічного) «функціонального органу», яким є особистість, людська комунікативність задовольняє потребу особи (тобто самоусвідомлюючої себе людини) у необхідності або самоініціативно, або під тиском зовнішніх обставин, зокрема – так чи інакше оформлених звернень (препарованих суб'єктом через усвідомлення мотиваційного їх змісту) «вийти» за психологічні межі індивідуального простору [1] чи власного «Я».

Суспільна форма існування «Я» вимагає оформлення цієї ключової соціально-психологічної здатності до прямої та зворотної комунікації, можливості підтримки статусу членства у групах якої тільки зовні, але аж ніяк по суті, нагадують спілкування, точніше діяльність по обміну інформацією, вербальною чи перцептивно закодованою.

Нормою особистісного буття все ж виступає психологічно не бездоганне й тому особисто витратне суспільне співжиття. Воно складалось історично, а виокремлення особистості, як «Я» із «Ми», носить дещо обмежений характер. Серед прижиттєво сформованих засобів людської життєдіяльності варто виокремити інших людей, які слугують доповнюючими «органами» один для одного. Такого ґатунку «органи» людина не тільки не одержує у спадок (генетично, фенотипово тощо), на кшталт інших життєвих істот, але й не може оволодіти ними якимось успадкованим способом. Кожному індивіду необхідно докласти власні цілеспрямовані зусилля для перетворення оточуючих у органи здійснення його природно необхідних функцій. Особливо наочно це спостерігається у ранньому віці. Немовля, як відомо, випробовує різні комунікативні засоби, щоб встановити необхідні йому контакти, вдаючись не тільки до плачу,

«гуління», а й інших жестів, серед яких «комплекс поживавлення» (М. Лісіна), посмішка та інші запозичення, засвоєвані в ході контактування із найбільш близькими дорослими [3; 8].

Таке стихійно побутове учіння відбувається достатньо швидко, а засвоєнні способи дій можуть модифікуватись і супроводжуватимуть людину впродовж і дорослого життя. Вони стають певним першопочатком комунікативного ставлення до собі подібних, в якому відображено видоспецифічні особливості суспільного способу життєдіяльності, властивого людям.

Серед розвинених і суттєво досконалих вмінь залучати оточуючих для досягнення індивідуально важливих цілей А. Адлер визначив своєрідну комунікативну ініціативу, згідно з якою люди, зазвичай, приєднуються до тих або інших соціальних груп, наміри яких співпадають із тими цілями, досягти котрих одноосібно суб'єкт цієї комунікації не зможе. Це достатньо великий обсяг психічних проявів у почуванні потягу до спільності, на яких побудоване прагнення співробітничати з іншими для досягнення спільної об'єднуючої індивідуальної мети. Більше того, недорозвиненість відповідних почувань, прагнень такого ґатунку може означати не тільки соціальну нерозвиненість людини. Все це вимагає потребує нового осмислення проблеми комунікативності особистості у контексті відносин між людьми постіндустріального суспільства з його моральними пріоритетами та характером відповідальності окремої особистості за майбутнє, долю прийдешніх поколінь. Важливо розкрити її у форматі комунікативного виміру особистості, пам'ятаючи, що поза соціальною взаємозалежністю й тими людськими взаєминами, які вона породжує, «діяльність загалом не існує» [1; 2; 7, с. 82]. Дійсно, щоб відбутись як суб'єкт власної долі, людина має здійснюватись як комунікант (у широкому розумінні).

Л. Коpecь, В. Гордієнко прийшли до висновку, що комунікативний світ особистості презентує силу Я-особистості або міру володіння своєю життєвою ситуацією в цілому, а основними параметрами системи стосунків комунікативного світу є гармонійність або конфліктність, або невизначеність [5].

Висновки і пропозиції. Практика використання наочно представленого процесу трансформації, смислового ускладнення людських відносин як мірила якості співжиття, наприклад, додає актуальності даному питанню (Ю. Ємельянов, Д. Карнегі, Дж. Морено та ін.), хоча й підкреслює, що академічне студювання проблем індивідуального та соціального буття особистості, особливо ж у їх системній й взаємозалежності, взаємопереході об'єктивного та суб'єктивного, має спорадичний характер [16, с. 3–33]. Не можна не зазначити, що опубліковані думки філософського та психологічного аналізу проблеми особистості та комунікації вражають своєю масштабністю, обсягом і глибиною піднятих питань. Звичайно ж, такі матеріали заслуговують на міждисциплінарний підхід у їх аналізі. А тому звуження наукового пошуку до виявлення тенденцій комунікативності в ньому не спрощує, а навпаки – ускладнює аналіз. Водночас, разом і доповнюють одне одного, ці та ще інші напрямки розробки даної проблеми сприяють її вирішенню.

Список літератури:

1. Балл Г.О. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4(38). С. 25–53.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. Санкт-Петербург : Лениздат, 1992. 400 с.
3. Выготский Л.С. Орудие и знак в развитии ребенка. Соч. в 6 т. Т. 6. Москва : Педагогика, 1984. С. 6–90.
4. Каган М.С. Мир общения: Проблемы межсубъектных отношений. Москва : Политиздат, 1988. 319 с.
5. Коpecь Л.В., Гордієнко В.І. Комунікативний світ особистості та його характеристики. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. 2013. Т. 149 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 22–27.
6. Кон И.С. Личность как субъект общественных отношений. Москва : Наука, 1977.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
8. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / Под ред. А.Г.Рузской; Вступительная статья А.Г.Рузской. 2-е изд. Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. 384 с.
9. Мясищев В.Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии. Личность и неврозы. Л. : Изд-во ЛТУ, 1960. С. 209–230.
10. Поршнева Б.Ф. О начале человеческой истории. Проблемы психопалеологии. Москва : Мысль, 1974. 487 с.
11. Роговин М.С. Введение в психологию. Москва : Высшая школа, 1969. 381 с.
12. Роме́нець В.А. Історія психології: Стародавн. Світ. Середні віки. Відродження : Навч. посібник. Київ : Либідь, 2005. 916 с.
13. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. 354 с.
14. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
15. Шибутани Т. Социальная психология. Сокращ. перев. с англ. В.Б. Ольшанского. Москва : Ростов Н/Д: Феникс, 1998. 544 с.
16. Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности. Теоретические проблемы психологии личности. Москва : Наука, 1974. С. 3–33.

References:

1. Ball, G.O. (2009). Integratyvno-osobystisnyj pidxid u psyxologiyi: vporядkuvannya golovnyx ponyat [An integrative-personal approach in psychology: ordering the main concepts]. *Psychology and society*, no. 4(38), pp. 25–53. (in Ukrainian)
2. Bern, E. (1992). *Igry, v kotorye igrayut lyudi. Psihologiya chelovecheskih vzaimootnoshenij; Lyudi, kotorye igrayut v igry. Psihologiya chelovecheskoj sud'by* [Games that people play. Psychology of human relationships; People who play games. The psychology of human fate]. Sankt-Peterburg: Lenizdat. (in Russian)
3. Vygotskij, L.S. (1984). *Orudie i znak v razvitii rebenka* [A tool and a sign in the development of the child]. Moskva: Pedagogika. (in Russian)
4. Kagan, M.S. (1988). *Mir obshcheniya: Problemy mezhsob'ektnykh otnoshenij* [The world of communication: Problems of intersubjective relations]. Moskva: Politizdat. (in Russian)
5. Kopez, L.V., & Gordiyenko, V.I. (2013). *Komunikatyvnyj svit osobystosti ta jogo xarakterystyky* [The communicative world of personality and its characteristics]. *Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"*. T. 149: Educational, psychological sciences and social work, pp. 22–27. (in Ukrainian)
6. Kon, I.S. (1977). *Lichnost' kak sub'ekt obshchestvennykh otnoshenij* [Personality as a subject of social relations]. Moskva: Nauka. (in Russian)
7. Leont'ev, A.N. (1975). *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'* [Activity. Consciousness. Personality]. Moskva: Politizdat. (in Russian)
8. Lisina, M.I. (2001). *Obshchenie, lichnost' i psihika rebenka* [Communication, personality and psyche of a child]. Moskva: Moskovskij psihologo-social'nyj institut; Voronezh: NPO «MODEK». (in Russian)
9. Myasishchev, V.N. (1960). *Problema otnoshenij cheloveka i ee mesto v psihologii. Lichnost' i nevrozy* [The problem of human relations and its place in psychologists. Personality and neurosis]. L.: Izd-vo LTV. (in Russian)
10. Porshnev, B.F. (1974). *O nachale chelovecheskoj istorii. Problemy psihopaleologii* [About the beginning of human history. Problems of psychopaleology]. Moskva: Mysl'. (in Russian)
11. Rogovin, M.S. (1969). *Vvedenie v psihologiyu* [Introduction to Psychology]. Moskva: Vysshaya shkola. (in Russian)
12. Romenez, V.A. (2005). *Istoriya psyxologiyi: Starodavn. Svit. Seredni viki. Vidrodzhennya* [History of Psychology: Ancient. World. Middle Ages. Renaissance]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
13. Rubinshtejn, S.L. (1959). *Principy i puti razvitiya psihologii* [Principles and ways of development of psychology]. Moskva: Izd-vo ANSSSR. (in Russian)
14. Rubinshtejn, S.L. (1973). *Problemy obshchej psihologii* [Problems of general psychology]. Moskva: Pedagogika. (in Russian)
15. Shibutani, T. (1998). *Social'naya psihologiya* [Social psychology]. Moskva: Rostov N/D: Feniks. (in Russian)
16. Shorohova, E.V. (1974). *Psihologicheskij aspekt problemy lichnosti. Teoreticheskie problemy psihologii lichnosti* [The psychological aspect of personality problems. Theoretical problems of personality psychology]. Moskva: Nauka. (in Russian)